

วิเคราะห์แนวคิดทางปรัชญาของพลาโตกับอริสโตเติล

AN ANALYTICAL STUDY OF THE CONCEPT OF PHILOSOPHY OF PLATO AND ARISTOTLE

พระมหามฆวินทร์ ปุริสุตโตโม ผศ.ดร.*

บทคัดย่อ

บทความเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์ดังนี้ ๑) เพื่อศึกษาแนวคิดทางปรัชญาของพลาโต ๒) เพื่อศึกษาแนวคิดทางปรัชญาของอริสโตเติล และ ๓) เพื่อวิเคราะห์แนวคิดทางปรัชญาของพลาโตกับอริสโตเติล จากการศึกษาพบว่า แนวคิดทางปรัชญาของพลาโตและอริสโตเติลนั้นมีปรากฏอยู่ในศาสตร์ต่างๆ เมื่อวิเคราะห์ตามแนวญาณวิทยา คุณวิทยา สุนทรียศาสตร์ จริยศาสตร์ และอภิปรัชญาแล้ว กล่าวได้ว่าพลาโตเน้นมองสรรพสิ่งด้วยระบบเหตุผลหรือความคิด ส่วนอริสโตเติลเน้นมองสรรพสิ่งด้วยระบบประสาทสัมผัส

ABSTRACT

The objectives of this article were: 1) to study the concept of philosophy of Plato, 2) to study the concept of philosophy of Aristotle and, 3) to analytical study of the concept of Plato's philosophy and Aristotle. The results indicated that the philosophical concept of Plato and Aristotle was found in various sciences. To analyze by the epistemology, Axiology, Aesthetics, Ethics and Metaphysics was found that Plato focused on creation with reason or concept but Aristotle focused on the creation of a sensory system.

๑. บทนำ

การวิเคราะห์เกี่ยวกับแนวคิดทางปรัชญาของพลาโตกับอริสโตเติลนับว่าเป็นเรื่องที่สำคัญมาก เพราะทั้งสองคนนี้จัดได้ว่าเป็นต้นแนวคิดทางปรัชญาที่มีความชัดเจนในแนวของตัวเอง คือพลาโตนั้นจัดว่าเป็นผู้มีแนวคิดหนักไปในทางนามธรรมหรืออภิปรัชญา ส่วนอริสโตเติลเป็นผู้มีแนวคิดเน้นไปในส่วนแห่งรูปธรรมหรืออภิปรัชญา ดังนั้น การนำแนวคิดทางปรัชญาของทั้งสองคนมาวิเคราะห์ร่วมกัน จึงเป็นประเด็นที่ชวนให้เกิดการมองไปที่ความจริงหรือแม้แต่เรื่องอื่นๆ ที่ผู้คนในสมัยนี้ถกเถียงโต้แย้งกันว่าแนวคิดแบบไหนน่าเชื่อถือหรือเป็นที่ยอมรับกันมากกว่า ดังรูปแบบการศึกษาไทยในปัจจุบันที่พยายามอธิบายทุกเรื่องโยงไปหาวิทยาศาสตร์หรือรูปธรรม

* คณะศาสนาและปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย

เป็นหลัก โดยลืมนำไปยังมีบางสิ่งบางอย่างในสรรพสิ่งที่ไม่สามารถอธิบายตามแนวนั้นได้ เพราะหากอาจหาญไปอธิบายเชื่อมโยงกับวิทยาศาสตร์ทุกอย่างแล้ว การยืนยันถึงความมีอยู่ในสภาพตามที่เป็นนั้นๆ ของบางสิ่งบางอย่างในสรรพสิ่งก็จะพลอยมีปัญหาตามมาอย่างไม่จบสิ้น

สำหรับพลาโตกับอริสโตเติลนี้นับว่าเป็นนักปรัชญาระดับปรมาจารย์ยุคก่อน ด้วยว่าเขาทั้งสองเวลาจะประเมินอะไรแต่ละอย่างที่อยู่รอบตัวนั้น มักใช้หลักอภิปรัชญา ประเมินความจริง ใช้หลักญาณวิทยา ประเมินความรู้ ใช้หลักจริยศาสตร์ ประเมินพฤติกรรม ใช้หลักตรรกวิทยา ประเมินความสมเหตุสมผล ใช้หลักคุณวิทยา ประเมินคุณค่า หรือใช้หลักสุนทรียศาสตร์ ประเมินความงาม ดังนั้น จึงปรากฏว่าหลักการที่นักปรัชญาทั้งสองใช้ประเมินสภาพแวดล้อมนั้นได้รับการยอมรับจนกลายเป็นแนวคิดที่มีการศึกษาเล่าเรียนสืบๆ กันมาจนถึงปัจจุบัน และการวิเคราะห์แนวคิดทั้งสองคนนี้ทำให้เห็นภาพรวมของการกระจายแนวคิดทางปรัชญาสายต่างๆ ที่แตกแขนงออกไป ซึ่งถ้าได้ศึกษาจนเจนจัดในแนวปรัชญาของทั้งสองคนแล้ว่อมทำให้เห็นรากเหง้าของแนวคิดหรือทฤษฎีที่นิยมกันในตอนนี้ได้ดีทีเดียว

บทความเรื่องนี้ ผู้เขียนตั้งวัตถุประสงค์ไว้ดังนี้ ๑. เพื่อศึกษาแนวคิดทางปรัชญาของพลาโต ๒. เพื่อศึกษาแนวคิดทางปรัชญาของอริสโตเติล และ ๓. เพื่อวิเคราะห์แนวคิดทางปรัชญาของพลาโตกับอริสโตเติล โดยวัตถุประสงค์ทั้งหมดนี้เกิดขึ้นเพื่อศึกษาเจาะลึกถึงกรอบแนวคิดทางปรัชญาของทั้งสองคนด้วยความคาดหวังถึงการเกิดความเข้าใจอย่างลึกซึ้งในบทบาทของแนวคิดทางปรัชญาที่เป็นสายธารพัฒนาการทางความคิดให้กับผู้คนในสังคมต่อไป

๒. ประวัติและแนวคิดทางปรัชญาของพลาโต

๒.๑ ความเบื้องต้นเกี่ยวกับพลาโต (plato ๔๒๗ B.C.-๓๔๗ B.C.)

วันเกิดที่แน่นอนของพลาโตยังเป็นเรื่องที่สงสัยกันอยู่ แต่เท่าที่ใช่กันทั่วไป คือ ๔๒๗-๗ ปีก่อนคริสตกาล หรือบางตำราก็บอกไว้ว่าพลาโตเกิดที่กรุงอะเธนส์ในปี ค.ศ. ๔๒๗ หลังการตายของเพริคลีส และเขาก็กำเนิดมาจากตระกูลของนักปราชญ์ เป็นคนชั้นสูง (A.A.G.FULLER, (๑๙๘๙), *A History of Philosophy*, Bombay : OXFORD & IBH PUBLISHING CO. PVT., p. ๒๗) ซึ่งจุดนี้ก็คงไม่คลาดเคลื่อนไปมากนัก เขาเกิดในตระกูลผู้ดีในอะเธนส์และร่ำรวยพอที่จะอุทิศเวลาให้กับปรัชญา ตอนที่เขาเป็นหนุ่มนั้นเป็นสมัยหายนะในประวัติศาสตร์ของอะเธนส์ มีการดิ้นรนอย่างยากแค้น ซึ่งกว่าจะสิ้นสุดลงได้ก็เกือบถึงศตวรรษ สงครามระหว่างอะเธนส์กับ สปาร์ตาจบลง พร้อม ๆ กับความล่มจมของอะเธนส์ ในด้านอำนาจทางการเมือง เหตุการณ์ภายในรัฐยุ่งยากไม่น้อยไปกว่าเหตุการณ์ภายนอก และเช่นเดียวกับรัฐอื่น ๆ ประชาธิปไตยของอะเธนส์ได้กลายเป็นวินัยอันไร้สติ ดังนั้น เมื่อสิ้นสงครามระหว่างอะเธนส์กับสปาร์ตา พรรคชนชั้นสูงกลับมีอำนาจพร้อมกับพวกคลังอำนาจทั้งสามสิบ ซึ่งมีญาติของพลาโตรวมอยู่ด้วย แต่พรรคชนชั้นสูงทำเกินกว่าการแก้ไขเหตุการณ์และได้กระโจนเข้าสู่สมัยแห่งการหลังเลือด ความประหวั่นพรั่นพรึง และความกดขี่ทารุณ เรื่องนี้มีส่วนสำคัญต่อ

ชีวประวัติของพลาโต หากเขาปรารถนาจะยึดอาชีพการเมือง ภาวะการณ์ของอะเธนส์ในขณะนั้นก็ได้ทำลายความปรารถนาของเขาเสีย ความเป็นผู้ดีทั้งโดยความคิดและโดยกำเนิด ทำให้เขาไม่อาจทนอยู่กับกฎแห่งความบ้าคลั่งได้ และหากเขาเคยตั้งความหวังไว้ว่าการที่คนชนชั้นสูงกลับมีอำนาจจะช่วยแก้ไขเหตุการณ์ได้ เขาก็ต้องมองดูการกระทำของพวกคลั่งอำนาจทั้งสามสิบอย่างขมขื่น เมื่อเขารังเกียจประชาธิปไตยเท่าๆ กับอภิชนาธิปไตยแล้ว ก็ดูเหมือนว่าเขาต้องแยกตัวไปอยู่อย่างโดดเดี่ยวตลอดชีวิตอันยืนนานของเขา เขาไม่เคยเข้าไปพูดในสภาเลยแม้แต่ครั้งเดียว เพราะเขาเห็นว่ารัฐธรรมนูญของอะเธนส์ไร้ความหมายนั่นเอง

ดังนั้น ในระหว่างที่ตั้งสำนักอคาเดมีสอนปรัชญาอยู่นั้น พลาโตได้เดินทางจากอะเธนส์ไปยังเกาะซิซิลีอีกครั้งหนึ่ง ซึ่งเป็นเรื่องการเมืองโดยตรง (เดือน ค่ำดี, (๒๕๒๔), *ปรัชญาตะวันตกสมัยโบราณ (ปรัชญากรีก)*, กรุงเทพฯ : เอส.เอ็ม.เอ็ม., หน้า ๓๗) กล่าวคือ ในปี ๓๖๘ ก่อนคริสตกาล กษัตริย์ไดโอนิซุส ๑ สิ้นพระชนม์ลง โอรสจึงขึ้นครองราชย์แทน มีนามว่าไดโอนิซุส ๒ พลาโตจึงมาที่เมืองนี้อีกเพื่อทดลองทฤษฎีในอุดมรัฐของเขา พยายามฝึกคนให้เป็นราชานักปราชญ์ แต่ก็ผิดหวังเพราะไดโอนิซุสไม่สนใจปรัชญาเลย แต่ก็ยังติดใจพลาโตอยู่หลายปี แต่ก็ได้รับการช่วยเหลือจากพวกไพธากอรัส ทำให้เขามีโอกาสกลับไปอะเธนส์ได้อีก ใช้ชีวิตอย่างสงบ โดยไม่ยุ่งเกี่ยวกับเมืองอีกเลย จนกระทั่งตายเมื่ออายุประมาณ ๘๐ ปี (ชเอิญศรี อิศรางกูร ณ อยุธยา, (๒๕๒๓), *ปรัชญาตะวันตก*, ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, หน้า ๗๒)

๒.๒ แนวคิดทางปรัชญาญาณวิทยาของพลาโต

ญาณวิทยาของพลาโต มีพื้นฐานมาจากหลักการทางญาณวิทยาของโสกราตีสที่ถือว่าความรู้ต้องเป็นปรนัย เป็นสากลสำหรับมนุษย์ทุกคน ชั้นแรกพลาโตปฏิเสธทฤษฎีที่ผิด โดยชี้ให้เห็นว่าผัสสะไม่สามารถจะยึดเป็นมาตรฐานในการตัดสินความรู้ ความจริง ความถูกต้องได้ เพราะ

๑. การถือว่าความรู้คือผัสสะ สิ่งที่บุคคลใดเห็นว่าเป็นจริงก็จริงสำหรับคนนั้น ไม่สามารถตัดสินเหตุการณ์ในอนาคตได้ เช่น ถ้าเห็นว่าจะเป็นผู้พิพากษา แต่อาจต้องเป็นนักโทษในคุกได้

๒. ผัสสะก่อให้เกิดความรู้สึกที่ขัดแย้ง วัตถุอันหนึ่งปรากฏว่าใหญ่เมื่ออยู่ใกล้และปรากฏว่าเล็กเมื่ออยู่ไกล เราไม่มีสิทธิชอบผัสสะอันหนึ่งมากกว่าอันหนึ่ง เพราะผัสสะทุกอย่างย่อมจริงเท่ากัน ในจำนวนความรู้สึกนั้น ความรู้สึกไหนเป็นจริง

๓. ทฤษฎีผัสสะนี้ทำให้การสอน การโต้แย้ง การเห็นด้วย ไม่เห็นด้วย ไม่เป็นผลและใช้ไม่ได้ เพราะผัสสะทั้งหมดเป็นจริงเท่ากัน

๔. ถ้าผัสสะเป็นจริง และมนุษย์เป็นเครื่องวัดสิ่งทั้งปวง สัตว์ก็มีผัสสะเช่นเดียวกับมนุษย์ สัตว์ก็ต้องเป็นเครื่องวัดสิ่งทั้งปวงเช่นเดียวกับมนุษย์ด้วย

๕. ทฤษฎีผัสสะแย้งตัวเอง โพรทาโกรัสกล่าวว่าสิ่งที่ข้าพเจ้าเห็นว่าจริง ก็เป็นจริงสำหรับข้าพเจ้า และถ้าข้าพเจ้าเห็นว่าทฤษฎีผัสสะนี้ผิด มันก็ต้องผิด

๖. ทฤษฎีผัสสะทำลายปรนัยภาพของความจริง ทำให้แตกต่างระหว่างจริงและเท็จไร้ความหมาย สิ่งเดียวกันเป็นจริงและเท็จในขณะเดียวกัน คือ จริงสำหรับท่าน และเท็จสำหรับข้าพเจ้า จึงทำให้มองดูว่าไม่มี ความหมายอะไรเลย

๗. ผัสสะมีองค์ประกอบที่มีผัสสะ สมมติว่าข้าพเจ้ากล่าวว่า “กระดาศแผ่นนี้ขาว” หมายความว่า ข้าพเจ้าต้องคิด ทำไมจึงต้องเรียกว่า กระดาศขาว และข้าพเจ้าได้จัดแบ่งชนิดเปรียบเทียบกับกระดาศขาวแผ่น อื่นอยู่ในใจ แล้วตกลงใจว่าเป็นชนิดเดียวกัน ปฏิบัตินี้ต้องเกิดจากจิต

จากนั้นพลาโตจึงกล่าวว่าความรู้จึงมิใช่ผัสสะและมีใช้ความเห็น แต่ความรู้คือสิ่งที่มาจากเหตุผลเป็น ปรนัย และสากลแก่นมนุษย์ทุกคน ความรู้นั้นมนุษย์สามารถเข้าถึงได้โดยเหตุผลหรือปัญญาเท่านั้น เหตุผลทำให้ มนุษย์เข้าถึงสิ่งแท้จริงทำให้มนุษย์ข้ามจากผัสสะไปสู่แบบ หรือข้ามจากสิ่งเฉพาะไปสู่สิ่งสากล

พลาโตจึงกล่าวว่า ความรู้เกิดจากแบบ (รูปสมบุรณ์) และความรู้ที่ถูกต้องก็คือความรู้ในเรื่องแบบซึ่ง สามารถเข้าถึงได้โดยเหตุผล แบบหรือรูปสมบุรณ์นั้นเป็นสิ่งที่มิใช่จริง ส่วนสิ่งต่าง ๆ ที่เปลี่ยนแปลงไปตามการ เวลานั้นมิใช่สิ่งแท้จริง แต่เป็นหุ่นจำลองของรูปสมบุรณ์ (แบบ) เท่านั้น แบบ (รูปสมบุรณ์) นั้นมีอยู่แต่เดิม มิใช่สิ่ง ที่มนุษย์สร้างขึ้น มันอยู่ในโลกแห่งความจริงของมัน แต่เราสามารถให้เหตุผลหยั่งรู้ได้

พลาโต แยกความรู้ออกเป็น ๔ ระดับ คือ ๑. ความรู้ระดับต่ำ ได้แก่ ความรู้อันเกิดจากเดา หรือภาพ ลวงตาทางประสาทสัมผัส ๒. ความรู้ระดับธรรมดา ได้แก่ ความรู้ทางประสาทสัมผัส หรือความเชื่อเป็นระดับที่ สูงกว่าระดับต่ำ แต่ก็ยังไม่แน่นอน เป็นเพียงขั้นอาจเป็นไปได้ ๓. ความรู้ระดับสมมติฐาน ได้แก่ ความรู้ที่เกิด จากการคิดหรือความเข้าใจ ซึ่งมีได้เกิดจากประสาทสัมผัส เช่น ความรู้ทางคณิตศาสตร์ ความรู้ประเภทนี้ถือว่าเป็นขั้นสมมติฐาน เพราะเกิดจากค่านิยมและสมมติฐานที่มีได้พิสูจน์ ๔. ความรู้ระดับเหตุผล ได้แก่ ความรู้ที่ได้ จากตรรกวิทยา เป็นความรู้ที่ทำให้มองเห็นรูปสมบุรณ์หรือมโนภาพว่าเป็นเอกภาพ (ศรัณย์ วงศ์คำจันทร์, *ปรัชญาเบื้องต้น*, กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อมรรкарพิมพ์, ๒๕๓๗, หน้า ๑๑๖-๑๑๗)

๒.๓ แนวคิดทางปรัชญาคุณวิทยาของพลาโต

คุณวิทยาคือทฤษฎีที่ว่าด้วยคุณค่า (Theory of Values) ซึ่งทำการศึกษาค้นคว้าว่าด้วยคุณค่าที่ เกี่ยวกับความจริง (Truth) ความดี (Goodness) และความงาม (Beauty) กล่าวคือการศึกษาปรัชญาแขนงที่ว่า ด้วยความจริงนี้เรียกว่าตรรกศาสตร์ (Logic) การศึกษาที่ว่าด้วยความดีเรียกว่าจริยศาสตร์ (Ethics) การศึกษา ที่ว่าด้วยความงามที่เรียกสุนทรียศาสตร์ (Aesthetics) คุณวิทยานี้มีหน้าที่ค้นหาคุณค่าของสิ่งทั้งหลายที่สัมพันธ์ กับมนุษย์และความสัมพันธ์ที่มนุษย์มีต่อสิ่งทั้งหลายในรูปของอัตวิสัยและวัตถุวิสัย และคุณวิทยานี้เองที่ช่วย แยกปรัชญาให้ต่างจากวิทยาศาสตร์

คำสอนเกี่ยวกับคุณวิทยาสำหรับพลาโต ที่เห็นเด่นชัดนั้นเกี่ยวกับสุนทรียศาสตร์และจริยศาสตร์ และ ในส่วนจริยศาสตร์ยังได้แยกออกเป็นปรัชญาการเมืองอีกด้วย พลาโตไม่ได้กล่าวถึงตรรกศาสตร์ไว้พอที่จะถือ เป็นจุดเด่นได้

๒.๔ แนวคิดทางปรัชญาสุนทรียศาสตร์ของพลาโต

สุนทรียศาสตร์ (Aesthetics) เป็นศาสตร์ที่ว่าด้วยความงาม ทศนะทางลัทธิสอนว่าความงามขึ้นอยู่กับวัตถุคือเห็นว่าความงามมีอยู่ในสิ่งทั้งหลายโดยไม่ต้องอาศัยจิต จิตของมนุษย์จะรับรู้ความงามนั้นหรือไม่ก็ตาม มันก็คงมีอย่างนั้น ทศนะนี้เรียกว่าความงามเป็นวัตถุวิสัย (Objectivism) แต่จิตของมนุษย์สามารถจะหยั่งรู้มันได้ในวัตถุหรือสิ่งแวดล้อมทั้งหลาย ลางทศนะเห็นว่าความงามขึ้นอยู่กับจิต ไม่มีวัตถุ แต่มันขึ้นอยู่กับจิตของมนุษย์ ความงามไม่มีสิ่งแวดล้อมใด ๆ อาศัยอยู่ในจิตเท่านั้น การเห็นสิ่งสวยงามภายนอกซึ่งติดอยู่กับวัตถุหรือสิ่งแวดล้อมนั้นเป็นเพียงการแสดงความงามในจิตออกมาให้ปรากฏ ความงามภายนอกเป็นเพียงตัวแทนความงามในจิตเท่านั้น ทศนะอย่างนี้เรียกว่าความงามเป็นจิตวิสัย หรืออัตวิสัย (Subjectivism) (เดือน คำดี, *ปรัชญาเบื้องต้น*, ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๒๒, หน้า ๕๕)

๒.๕ แนวคิดทางปรัชญาจริยศาสตร์ของพลาโต

ในเรื่องจริยศาสตร์ พลาโตมีความเชื่อเช่นเดียวกับโสกราตีสที่ว่าคุณธรรมเป็นสิ่งตายตัว เป็นปรนัยและสากล คุณธรรมคือความรู้ ซึ่งเป็นความรู้ที่เกี่ยวกับการดำเนินชีวิต ชีวิตที่ดีคือชีวิตที่รู้จักใช้ปัญญาและเหตุผล แต่แนวทางการคิดทางจริยศาสตร์ของพลาโตนั้นผสมผสานกับรัฐศาสตร์ พลาโตเชื่อว่าคุณธรรมเป็นความดีสูงสุด บุคคลจะไม่สามารถบรรลุความดีได้โดยลำพัง แต่สามารถบรรลุได้ในสังคมเท่านั้น ดังนั้น รัฐจึงมีหน้าที่ในการส่งเสริมคุณธรรมและความสุขของประชาชน พลาโตกล่าวว่าคนดีและมีปัญญาเท่านั้นจึงจะปกครองประเทศชาติได้ดีและประสบความสำเร็จ จนถึงการส่งเสริมคุณธรรมและความสงบสุขแก่ประชาชน เขาย้ำอีกว่า หากไม่ได้ให้นักปรัชญามาเป็นนักปกครองหรือไม่ได้นักปกครองที่รู้ปรัชญาแล้ว จะไม่มีวันสิ้นสุดความทุกข์ยากของมนุษย์อย่างแน่นอน นักปกครองชนิดนี้พลาโตเรียกว่า philosopher King คือ นักปกครองที่เป็นนักปรัชญา

พลาโต มีความเห็นว่าคุณธรรมมิใช่ความพอใจ คุณธรรมและความรู้ต้องไปด้วยกันเสมอ และคุณธรรมหมายถึง การกระทำอันถูกต้องที่เกิดจากความเข้าใจอันแท้จริงด้วยปัญญา คุณธรรมจึงมีอยู่ ๒ อย่าง คือ ๑. คุณธรรมทางปัญญา เกิดจากปัญญาและความเข้าใจในหลักคุณธรรมนั้น ๒. คุณธรรมทางสังคม คือ การกระทำอันถูกต้องตามสังคม ประเพณี ความเชื่อถือและสามัญสำนึกทั่วไป เป็นต้น

พลาโต สรุปรว่า คุณธรรมที่แท้จริงต้องเป็นคุณธรรมที่รู้จักจุดหมายของตนเอง ตามทศนะของพลาโต จุดหมายปลายทางของความดีนั่นเอง ความดีคือความสุข และความสุกก็คือความดีสูงสุด

๒.๖ แนวคิดทางปรัชญาอภิปรัชญาของพลาโต

ทฤษฎีทางญาณวิทยาของพลาโตนั้นมีความสัมพันธ์กับทฤษฎีทางอภิปรัชญาอย่างมาก พลาโตกล่าวว่า ความรู้ที่แท้จริงคือความรู้เกี่ยวกับแบบ ซึ่งทำให้มองเห็นได้ว่า วิวัฒนาการแนวความคิดทางญาณวิทยาได้ขึ้นสู่จุดสูงสุดที่อภิปรัชญา คือ จากเรื่องความรู้ไปสู่เรื่องแบบ (รูปสมบูรณ์) พลาโตเป็นนักปรัชญากลุ่ม “จิตนิยม” โดยถือว่า ความเป็นจริงเป็นจิตอย่างเดียว สสารเป็นสิ่งที่มิอยู่จริง แต่มีอยู่จริงโดยอาศัยความเป็นจริงของจิต พลาโตกล่าวว่าโลก (สิ่งทั้งหลาย) ที่มีปรากฏอยู่นี้มี ๒ อย่าง คือ ๑. โลกแห่งภพนาการ หรือโลกเท่าที่ปรากฏ

แก่สายตาของเรา ๒. โลกแห่งแบบ (รูปสมบุรณ์) และโดยนัยนี้สิ่งต่าง ๆ จะมีอยู่ ๒ ชนิด คือ ๑. สิ่งที่ปรากฏ และ ๒. แบบหรือรูปสมบุรณ์ของสิ่งนั้น ๆ พลาโตกล่าวว่า สิ่งต่าง ๆ เกิดขึ้นและแตกสลายไปได้ แต่แบบหรือรูปสมบุรณ์ของสิ่งนั้น ๆ คงอยู่เช่นนั้นตลอดไป

สิ่งที่ปรากฏซึ่งเราสามารถรู้ได้ เข้าใจด้วยประสาทสัมผัสทั้ง ๕ คือ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น และ ทางกาย คือ วัตถุหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าสสาร ส่วนสิ่งที่ไม่สามารถรับรู้และเข้าใจได้ทางประสาทสัมผัสทั้งห้า นั้น แต่สามารถรู้เข้าใจได้ด้วยเหตุผลและปัญญาคือสิ่งที่มีใช้วัตถุ พลาโตเรียกสิ่งนั้นว่าแบบ (รูปสมบุรณ์) แบบ (หรือรูปสมบุรณ์) หมายถึง ลักษณะกลางที่สิ่งทั้งปวงในชนิดเดียวกันมีส่วนร่วม (หรือ แบบ หมายถึง การรวม คุณสมบัติที่เหมือนกันของวัตถุชนิดเดียวกันไว้ร่วมกันและตัดคุณสมบัติที่แตกต่างกันออกไป) เช่น ความเป็นคน ความเป็นม้า ฯลฯ นายเขียว นายขาว นายแดง นายมี นายสุข ล้วนแต่มี “ความเป็นคน” เหมือนกันหมด แม้ว่า รูปร่างทางกายภาพ เช่น สูง ต่ำ ดำ ขาว ฯลฯ จะแตกต่างกันก็ตาม ความเป็นคนนี้แหละคือแบบหรือรูปสมบุรณ์ของคนที่คนทุกคนมีส่วนร่วม

พลาโต กล่าวว่า ในระหว่างโลกหรือสิ่งที่ปรากฏทั้งสองอย่าง “โลกแห่งภพนาการหรือสิ่งที่ปรากฏเป็นเพียงรูปจำลองหรือหุ่นจำลองที่ลอกมาจากแบบหรือรูปสมบุรณ์ของสิ่งนั้น” ดังนั้น สิ่งที่ปรากฏหรือที่เรียกว่า วัตถุ จึงมิใช่สิ่งที่เป็นจริงสูงสุด เป็นเพียงรูปจำลอง ซึ่งเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลาและแตกดับไปในที่สุด เช่น นาย ก. เมื่อเกิดขึ้นก็เป็นเด็ก วัยหนุ่ม วัยกลางคน ชรา และตาย ถูกเผาหรือฝัง แปรสภาพไป แต่โลกแห่งแบบหรือรูปสมบุรณ์ของสิ่งนั้น ๆ เป็นจริง คงอยู่เช่นนั้นตลอดไป เช่น ความเป็นคน ฯลฯ แม้ว่า นาย ก. จะตายและถูกเผาแปรสภาพไปแล้ว แต่ความเป็นนาย ก. มีนั้นไม่เปลี่ยนแปลง ซึ่งความเป็นคนนั้น นาย ก. และคนทุกคนมีส่วนร่วม คือ แบบของความเป็นคน

แบบหรือรูปสมบุรณ์นั้นเป็นสิ่งสากล ที่วัตถุแต่ละชนิดมีเหมือนกัน พลาโตกล่าวว่า แบบหรือรูปสมบุรณ์นั้นมีคุณลักษณะดังนี้

๑. แบบเป็นสาร (Substance) สาร หมายถึง สิ่งที่มีภาวะอยู่โดยตัวเอง เป็นต้นของตัวเองและกำหนดตัวเองเป็นพื้นฐานของสิ่งอื่น แต่ไม่มีสิ่งใดเป็นพื้นฐานของมันนอกจากตัวมันเอง แบบเป็นสารที่เป็นจริงสูงสุด ไม่ขึ้นอยู่กับใคร แต่ทุกสิ่งขึ้นกับแบบ แบบเป็นหลักการของจักรวาล

๒. แบบเป็นสากลภาพ ที่วัตถุทั้งหมดในชนิดเดียวกันมีส่วนร่วม เช่น แบบของม้า มิได้หมายถึงม้าตัวนี้ตัวนี้ แต่เป็นแบบทั่วไปของม้า ที่ม้าทุกตัวมีเหมือนกัน เป็นลักษณะสากลแก่ม้าทั้งหมด

๓. แบบเป็นความคิด เป็นความคิดแบบปรนัย เป็นความคิดที่เป็นจริงโดยตัวเอง เป็นอิสระจากจิตทั้งหลาย

๔. แบบแต่ละอย่างเป็นหนึ่ง คือ เป็นหนึ่งท่ามกลางความหลายหลาก แบบของมนุษย์เป็นหนึ่ง แม้ว่า จะมีมนุษย์อยู่มากมายก็ตาม วัตถุแต่ละชนิดไม่อาจจะมีแบบเกินหนึ่งได้

๕. แบบไม่เปลี่ยนแปลงและไม่อาจสลายได้ คงอยู่เช่นนั้นเป็นนิรันดร์

๖. แบบเป็นสารัตถะของสรรพสิ่ง คำจำกัดความแสดงให้เห็นว่า อะไรเป็นสารัตถะของสิ่งนั้น ๆ เช่น ถ้าเราให้คำจำกัดความมนุษย์ว่า “มนุษย์เป็นสัตว์ที่มีเหตุผล” ก็หมายความว่า ความมีเหตุผลเป็นสารัตถะของมนุษย์

๗. แบบเป็นสิ่งสมบูรณ์สูงสุด ความสมบูรณ์ของแบบของสิ่งต่าง ๆ เป็นสิ่งเดียวกับความเป็นจริงของสิ่งนั้น ๆ มนุษย์ที่สมบูรณ์คือมนุษย์ที่เป็นสากล นั่นคือแบบของมนุษย์ที่มนุษย์ทุกคนมีเหมือนกัน

๘. แบบไม่ขึ้นอยู่กับเวลาและสถานที่ ที่ว่าไม่ขึ้นกับเวลา เพราะแบบไม่แปรเปลี่ยนและเป็นนิรันดร์ ในทุก ๆ เวลา และที่ว่าไม่ขึ้นอยู่กับสถานที่ เพราะเราไม่พบได้ในที่ไหน ๆ เลย

๙. แบบเป็นสิ่งที่มีความดี ผล นั่นคือรู้ได้ด้วยปัญญา

๑๐. ในบั้นปลายแห่งชีวิต เขาเปรียบเทียบว่า แบบเป็นสิ่งที่เดียวกับจำนวนของพวกไพธากอรัส ซึ่งนับเป็นความเสื่อมลงอีกขั้นหนึ่ง

แบบมีอยู่จำนวนมากมายและมีความสัมพันธ์กันอย่างเป็นระบบทั้งหมด แบบที่สูงกว่าจะครอบคลุมแบบที่ต่ำกว่าเป็นลำดับขั้น เช่น แบบของความขาว เขียว แดง เหลือง อยู่ภายใต้แบบของสี แบบของความหวาน ความขม อยู่ภายในแบบแห่งรส แบบทั้งของสีและของรสก็อยู่ภายใต้แบบของคุณลักษณะ ฯลฯ ระบบความสัมพันธ์ของแบบต่าง ๆ จะอยู่ในรูปปริมาตร คือ มีฐานกว้างและมียอดแหลม ยอดสูงสุดคือแบบที่สูงที่สุด (ศรีธัญย์ วงศ์คำจันทร์, *เรื่องเดียวกัน*, หน้า ๑๑๓-๑๒๐.)

สรุปว่า หลักอภิปรัชญา หลักญาณวิทยา หลักจริยศาสตร์ หลักตรรกวิทยา หลักคุณวิทยา หรือแม้แต่หลักสุนทรียศาสตร์ของพลาโตได้ตามที่กล่าวมาข้างต้นทั้งหมด ทำให้เห็นได้ว่าแนวคิดทางปรัชญาของเขานั้นได้กลายเป็นรากฐานทางปรัชญาในยุคต่อมา เพราะแนวคิดทางปรัชญาในยุคหลังได้ใช้กรอบของแนวคิดของเขาในการสร้างแนวคิดทางปรัชญาใหม่ๆ ขึ้น หมายความว่า เป็นไปไม่ได้เลยที่นักปรัชญารุ่นหลังจะละทิ้งแนวคิดทางปรัชญาที่ทรงคุณค่าของพลาโตไป ด้วยการวิเคราะห์แนวคิดทางปรัชญาที่มีความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องอาศัยหลักการที่เกิดขึ้นก่อนเป็นพื้นฐานในการสร้างแนวคิดใหม่ให้เกิดการยอมรับของผู้คนในสังคม และที่สำคัญแนวคิดทางปรัชญาของพลาโตทำให้เกิดการสนใจคิดแสวงหาเหตุผลของปรากฏการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในสังคม โดยเฉพาะการคิดที่อยู่ในรูปของนามธรรม แต่เป็นนามธรรมที่เข้มแข็งด้วยหลักตรรกวิทยา

๓. ประวัติและแนวคิดทางปรัชญาของอริสโตเติล

๓.๑ ความเบื้องต้นเกี่ยวกับอริสโตเติล (Aristotle ๓๘๔ B.C. – ๓๒๒ B.C.)

อริสโตเติลเกิดที่เมืองสตาگیرุส บิดาเป็นแพทย์ประจำราชสำนักของกษัตริย์แห่งมาซิโดเนีย จึงทำให้ชีวิตของเขามีส่วนเกี่ยวข้องกับราชสำนัก ในเวลาต่อมา เมื่อบิดาเสียชีวิตลง เขาได้อยู่ในอุปการะของโปรเซนัส และถูกส่งไปศึกษาในกรุงอะเธนส์เมื่ออายุ ๑๗ ปี ได้เข้าศึกษาในสำนักอคาเดมีของพลาโต เป็นเวลา ๒๐ ปี เมื่อพลาโตสิ้นชีพิตักษัย อริสโตเติลก็ออกจากอะเธนส์ไปกับเพื่อนนักศึกษาของเขาคือโซโนคราติส และได้ไปสู่นักของกษัตริย์เฮอริเมียสแห่งอาร์ทารเนอัสในเอเชียไมเนอร์และพำนักอยู่ที่อาร์ทารเนอัสเป็นเวลา ๓ ปี เขาได้แต่งงาน

กับไพริอัส หลานของกษัตริย์เฮอร์เมียส และต่อมาได้แต่งงานกับเฮอร์ปิลลิส มีบุตรหนึ่งคนชื่อนิโคมาคัส ต่อมาได้หนีไปอยู่ไมติลีและพักอยู่ที่นั่นเป็นเวลาหลายปี เมื่อได้รับเชิญจากพระเจ้าฟิลิป กษัตริย์แห่งมาซิโดเนียให้ไปเป็นอาจารย์ของอเล็กซานเดอร์ ซึ่งขณะนั้นอายุได้ ๑๓ ปี เขาจึงเดินทางมาสู่มาซิโดเนียและเป็นอาจารย์ของอเล็กซานเดอร์อยู่ ๕ ปี เมื่อพระเจ้าฟิลิปสิ้นพระชนม์ เจ้าชายอเล็กซานเดอร์ขึ้นครองราชย์จึงยุติการศึกษา เขาจึงเดินทางกลับกรุงอะเธนส์และได้ตั้งสำนักปรัชญาขึ้นชื่อว่า ลีเซียม (Leceum) สอนปรัชญาอยู่เป็นเวลา ๑๓ ปี ได้เขียนหนังสือไว้มากมาย เช่น ปรัชญาวิทยาศาสตร์ ตรรกวิทยา เป็นต้น เมื่ออเล็กซานเดอร์สิ้นพระชนม์ เมืองมาซิโดเนียก็หมดอำนาจ ทำให้เกิดปฏิกิริยาขึ้นในบรรดาหัวเมืองทั้งหลายรวมทั้งอะเธนส์ด้วย ชาวกรีกในกรุงอะเธนส์ต่างก็เกิดความรู้สึกเป็นปฏิปักษ์ต่อมาซิโดเนียอย่างรุนแรง และเนื่องจากอริสโตเติลเคยอยู่ในราชสำนักมาซิโดเนียมาก่อน จึงเจอข้อหาว่าเป็นตัวแทนของอเล็กซานเดอร์ ทำให้เขาต้องหนีไปอยู่ที่เกาะยูเบีย (Euboea) และในปีแรกนั้น เขาก็ล้มป่วยลงอย่างกะทันหัน และตายเมื่ออายุได้ ๖๓ ปีนั่นเอง (ซีเอ็ดยูซีรี อิศรางกูร ณ อยุธยา, *เรื่องเดียวกัน*, หน้า ๙๔) อริสโตเติลกล่าวว่า ที่เขาต้องหนีไปจากอะเธนส์ก็เพื่อว่า “ชาวอะเธนส์จะไม่มีโอกาสทำชั่วต่อปรัชญาอีกครั้งดังที่เคยทำกับโสคราติสมาแล้ว”

อริสโตเติลเขียนหนังสือไว้มาก ประมาณ ๔๐๐ เล่ม แต่เหลือตกทอดมาเพียง ๑ ใน ๔ ของจำนวนทั้งหมด และงานที่เหลือนี้ก็มักจะไม่สมบูรณ์ ขาด ๆ วิน ๆ โดยเฉพาะอภิปรัชญา (Metaphysics) ซึ่งบางตอนก็ไม่ติดต่อกันและบางตอนก็เป็นของปลอม งานเขียนของเขาเริ่มในช่วง ๑๓ ปีสุดท้ายของชีวิต ซึ่งเป็นระยะที่ความคิดทางปรัชญาของเขาพัฒนาขึ้นถึงที่สุดแล้ว และความคิดของเขาค่อนข้างจะโน้มเอียงไปทางวิทยาศาสตร์กายภาพมากกว่าเรื่องนามธรรม เขาสนใจศาสตร์ทุกสาขา และได้บุกเบิกศาสตร์สาขาใหม่ขึ้น คือ ตรรกวิทยาและสัตวศาสตร์ และบรรดาตำราที่เขาเขียนขึ้นนั้นที่สำคัญคืออภิปรัชญา จริยศาสตร์ รัฐศาสตร์ ศิลปะ ดาราศาสตร์ จิตวิทยา ฯลฯ ในทางปรัชญา อริสโตเติลก็ได้ให้กำเนิดปรัชญาแขนงต่าง ๆ ไว้มากมายสาขา กล่าวคือตรรกวิทยา อภิปรัชญา ฟิสิกส์ จริยศาสตร์ และสุนทรียศาสตร์ (ศรีณย์ วงศ์คำจันทร์, *เรื่องเดียวกัน*, หน้า ๑๒๓-๑๒๔)

๓.๒ แนวคิดทางปรัชญาจริยศาสตร์ของอริสโตเติล

ทางด้านจริยศาสตร์ อริสโตเติล กล่าวว่า การกระทำดีนั้นคือการกระทำที่ก่อให้เกิดสิ่งที่พึงพอใจทั้งแต่ตนเองและสังคม ความดีจึงได้แก่ ความสุข แต่ความดี ความสุขมิได้หมายถึงเฉพาะความพึงพอใจ แต่เขาถือว่าความพอใจหรือความรื่นรมย์เป็นผลของการกระทำดี ฉะนั้น ความดีจึงเป็นไปเพื่อความดี

อริสโตเติล กล่าวว่า ความดีสูงสุดคือการที่สิ่งหนึ่ง ๆ ทำหน้าที่ของมันอย่างเหมาะสม สำหรับคนดีก็คือคนที่เหตุผล ชีวิตที่ดีคือชีวิตที่ดำเนินไปด้วยเหตุผล ดังนั้น การกระทำที่ดีที่สุดก็คือการกระทำที่เหมาะสมที่จะทำให้เป็นมนุษย์โดยสมบูรณ์ จริยศาสตร์เกิดจากการดำเนินชีวิตอย่างมีเหตุผล อริสโตเติลแบ่งคุณธรรมออกเป็น ๒ อย่าง คือ ๑. คุณธรรมสูงสุด ได้แก่ คุณธรรมที่ประกอบด้วยเหตุผลหรือปัญญา ซึ่งเขาเรียกว่า Dianoetic เป็นคุณธรรมเหตุผลและปัญญา พบได้ในชีวิตที่มีเหตุผลปราศจากอารมณ์ คุณธรรมชนิดนี้ยังมีมากก็ยิ่งทำให้

บุคคลใกล้พระเจ้ามากยิ่งขึ้น ๒. คุณธรรมทางจริยศาสตร์ ได้แก่ การควบคุมอารมณ์และความอยากด้วยเหตุผล คนจะสามารถควบคุมอารมณ์และความอยากได้ ก็ด้วยการรู้จักควบคุมตัวเอง และรู้จักตัวเองโดยอาศัยเหตุผล เขากล่าวว่าคนจะดีได้ก็ด้วยการปลูกฝังนิสัยที่ดี

คุณธรรมอย่างแรกสูงกว่าอย่างหลัง เขาเห็นว่า ความสุขของมนุษย์ขึ้นอยู่กับการรวมคุณธรรมทั้ง ๒ อย่างเข้าด้วยกัน คุณธรรม หมายถึง ความพอดี หรือ ทางสายกลาง และคุณธรรมมีเป็นจำนวนมาก เช่น ความกล้าหาญ เป็นคุณธรรมที่อยู่ท่ามกลางความบ้าบิ่นและขี้ขลาด ความสงบเสงี่ยมเป็นคุณที่อยู่ท่ามกลางความซื่ออายและหน้าด้าน ฯลฯ

อริสโตเติลมีทัศนะว่ามนุษย์เป็นสัตว์สังคม และมนุษย์สามารถบรรลุคุณธรรมได้ในสังคมเท่านั้น สังคมเปิดโอกาสให้มนุษย์ทำความดีต่อเพื่อนมนุษย์ด้วยกัน และต่อประเทศชาติและสังคม และในขณะเดียวกัน รัฐหรือสังคมก็จำเป็นต้องมีคุณธรรม ซึ่งคุณธรรมนั้นได้แก่ ความยุติธรรม อันเป็นเรื่องของความสัมพันธ์ระหว่างเพื่อนมนุษย์ในสังคม ความยุติธรรมแบ่งออกเป็น ๒ ภาค คือ ๑. ความยุติธรรมทางกฎหมาย ได้แก่ ๑.๑ การแบ่งสันปันส่วนกันอย่างเป็นธรรม ๑.๒ การให้รางวัลและการลงโทษ ๒. ความยุติธรรมทางคุณธรรม ได้แก่ ความกลมกลืนกันระหว่างคุณธรรมทางพุทธิปัญญาและคุณธรรมทางจริยศาสตร์ซึ่งก่อให้เกิดผลดียิ่งต่อรัฐ

๓.๓ แนวคิดทางปรัชญาสุนทรียศาสตร์ของอริสโตเติล

ในด้านสุนทรียศาสตร์ อริสโตเติลได้แสดงทัศนะทางศิลปะ (ศิลปะคือการแสดงออกของอารมณ์ในรูปแบบต่าง ๆ) ไว้ ๒ ชนิด ตามลักษณะของจุดมุ่งหมาย คือ ๑. เสริมธรรมให้สมบูรณ์ เป็นการตกแต่งดัดแปลงสิ่งที่เป็นธรรมชาติต่าง ๆ ที่ไม่สวยงามให้สวยงาม ๒. สร้างสิ่งใหม่ในโลกแห่งจินตนาการ ได้แก่ วิจารณ์ศิลปะหรือศิลปะเลียนแบบ หมายถึง การลอกแบบจากแบบสมบูรณ์ของสิ่งนั้น ๆ เช่น การปั้นรูปคลีโอพัตรา จิตรกรจะต้องเลียนแบบจากแบบของมนุษย์คือพยายามเข้าถึงแบบสมบูรณ์ของทุกสิ่งและแสดงรูปแบบสมบูรณ์ให้เห็น ศิลปวัตถุ อันเป็นผลงานของตน

เขาได้แสดงทรรศนะทางละครไว้ ๒ อย่าง คือ ๑. โศกนาฏกรรม เป็นเรื่องเกี่ยวกับความทุกข์ ความเศร้าหมอง ความสยดสยอง เป็นเรื่องที่มีประโยชน์มาก เพราะให้คติแก่คนดู ๒. หัสนาฏกรรม เป็นเรื่องของคนที่น่าสงสาร เป็นเรื่องเกี่ยวกับความสนุกสนาน น่าขัน มีประโยชน์ต่อผู้ดูน้อย (ศรีธัญย์ วงศ์คำจันทร์, *เรื่องเดียวกัน*, หน้า ๑๒๙-๑๓๒)

๓.๔ แนวคิดทางปรัชญาตรรกวิทยาของอริสโตเติล

ตรรกวิทยาคือศาสตร์ที่เกี่ยวกับการอ้างเหตุผลและการใช้เหตุผลพิสูจน์ข้อเท็จจริง และอริสโตเติลได้ชื่อว่าเป็นบิดาแห่งวิชาตรรกวิทยา โดยเฉพาะอย่างยิ่งตรรกวิทยานิรนัย เขาเชื่อว่าเหตุผลเป็นเครื่องมือแสวงหาความจริง และเหตุผลคือหลักฐานที่เรานำไปสนับสนุนความเชื่ออันใดอันหนึ่งเพื่อพิสูจน์หาข้อเท็จจริง เขากล่าวว่าการอ้างเหตุผลมีอยู่ ๒ ประเภท คือ

๑. การอ้างเหตุผลแบบนิรนัย (ตรรกวิทยานิรนัย) ได้แก่ การนำเอาความเชื่ออันหนึ่งไปสนับสนุนความเชื่ออีกอันหนึ่ง โดยถือเอาความเชื่อเดิมที่เราเคยรู้มาก่อนและยอมรับว่าเป็นจริงเป็นหลักและนำไปสู่ข้อสรุป หรือได้แก่ การอ้างเหตุผลที่ยึดเอาความจริงจากส่วนรวมไปสู่ความจริงส่วนย่อย แล้วนำไปสู่ข้อสรุป ตรรกวิทยานิรนัยนี้มีส่วนประกอบ ๒ ส่วน ส่วนแรกคือข้อยืน (Premise) ส่วนที่สองคือข้อสรุป (Conclusion) ข้อยืนยันนั้นมี ๒ ข้อ คือ ข้อยืนยัน ๑ และข้อยืนยัน ๒ ส่วนข้อสรุปนั้นมีข้อเดียว วิธีการเช่นนี้เรียกว่าการเสนอตรรกวิทยานิรนัยในรูปของซิลโลจิสซึม (Syllogism) เช่น

ข้อยืนยัน ๑. คนทุกคนย่อมตาย - Premise ๑, All A are B

ข้อยืนยัน ๒. นายแดงเป็นคน ๆ หนึ่ง - Premise ๒, All C are A

ข้อสรุป นายแดงย่อมตาย - Conclusion, All C are B

๒. การอ้างเหตุผลแบบอุปนัย (ตรรกวิทยาอุปนัย) ได้แก่ การอ้างเหตุผลจากประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส ดังนั้น การที่เราบอกว่าสิ่งใดสิ่งหนึ่งเป็นจริง ก็เพราะเราเคยประสบพบเห็นมา หรือได้แก่ การอ้างเหตุผล โดยยึดเอาความจริงส่วนย่อยไปสู่ความจริงส่วนรวม เช่น ถ้าเดินเข้าไปในป่า พบต้นมะพร้าวต้น ๑ ต้น ๒ ต้น ๓ ฯลฯ มีลักษณะเดียวกัน คือ มี ๑ ลำต้น มีหลายก้าน และแต่ละก้านมีใบหลายใบ จึงสรุปได้ว่านั่นแหละคือต้นมะพร้าวหรือต้นไม้เหล่านั้นคือมะพร้าว

๓.๕ แนวคิดทางปรัชญาอภิปรัชญาของอริสโตเติล

ทฤษฎีทางอภิปรัชญาของอริสโตเติลเกิดขึ้นจากการมองเห็นข้อบกพร่องในเรื่องทฤษฎีแบบ (Theory of Idea) ของพลาโต เขาพยายามจัดข้อบกพร่องต่าง ๆ เหล่านั้น ซึ่งข้อบกพร่องของทฤษฎีแบบที่เขาโต้แย้งนั้นพอสรุปได้ดังต่อไปนี้

๑. เรื่องความมีอยู่ของสิ่งทั้งปวง ปัญหาหลักของปรัชญาจะต้องอธิบายว่าทำไมโลกจึงอยู่อย่างนี้ แต่แบบของพลาโตมิได้อธิบายความมีอยู่ของสิ่งต่าง ๆ ในโลก แบบของความขาวมีอยู่ แต่เราก็ไม่สามารถเข้าใจได้ว่าแบบผลิตัวตฤขาวออกมาได้อย่างไร

๒. เรื่องความสัมพันธ์ระหว่างแบบกับสิ่งทั้งหลาย พลาโตมิได้อธิบายความสัมพันธ์ของแบบที่มีต่อสิ่งต่าง ๆ สิ่งต่าง ๆ เป็นเพียงสิ่งที่ลอกจากแบบและมีส่วนร่วมอยู่ในแบบ แต่เราจะเข้าใจความสัมพันธ์และความมีส่วนร่วมอย่างไร

๓. เรื่องความเคลื่อนไหวของสิ่งทั้งหลาย แม้ว่าความมีอยู่ของสิ่งทั้งหลายอธิบายได้ด้วยแบบ แต่ความเคลื่อนไหวของสิ่งเหล่านั้นแบบมิได้อธิบายไว้ เนื่องจากตัวเองเป็นสิ่งที่ไม่เปลี่ยนแปลงและไม่มีการเคลื่อนไหวโลกซึ่งเป็นสิ่งลอกจากแบบของแบบก็น่าจะเป็นเช่นนั้น แต่ตรงข้าม โลกเป็นโลกแห่งการเปลี่ยนแปลง เคลื่อนไหว มีชีวิต มีการแปรสภาพ พลาโตมิได้อธิบายสิ่งเหล่านั้นไว้เลย

๔. เรื่องหน้าที่ทางปรัชญา เนื่องจากโลกประกอบขึ้นด้วยสิ่งต่าง ๆ มากมาย หน้าที่ทางปรัชญาก็คืออธิบายว่าทำไมสิ่งเหล่านี้จึงมีอยู่ การอธิบายของพลาโตก็คือการสมมติสิ่งอื่น ๆ ขึ้นมาอีก สิ่งนั้นได้แก่ แบบซึ่งไม่ได้ช่วยอะไรได้เลย

๕. เรื่องธาตุแท้ของแบบ แบบได้รับการสมมติว่าเป็นสิ่งที่สัมผัสไม่ได้ แต่ความจริงสัมผัสได้ พลาโตคิดว่าจะต้องนำหลักการอันเป็นสิ่งที่สัมผัสไม่ได้มาอธิบายโลกแห่งประสาทสัมผัส แต่เมื่อหาหลักการเช่นนั้นไม่ได้ ก็เลยนำสิ่งที่ประจักษ์มาเรียกเสียใหม่ว่าเป็นสิ่งที่สัมผัสไม่ได้ แต่ความจริงแล้ว ม้ากับแบบของม้าไม่มีอะไรแตกต่างกันเลย แบบเป็นเพียงสิ่งที่ประจักษ์ได้ที่ถูกเปลี่ยนฐานะเสียใหม่

๖. เรื่องบุรุษที่ ๓ อริสโตเติล เรียกว่าบุรุษที่ ๓ เพราะเขาอธิบายว่าแบบเป็นสิ่งที่สมมติขึ้นมาเพื่ออธิบายสิ่งที่วัตถุหลาย ๆ สิ่งร่วมกัน ที่ไหนมีสิ่งร่วมกันอยู่ ที่นั่นมีแบบ เช่น มีสิ่งร่วมกันในมนุษย์ทั้งหมดก็ย่อมมีแบบของมนุษย์ ในขณะเดียวกัน ในระหว่างปัจเจกชนกับแบบของมนุษย์ก็มีสิ่งร่วมกันอยู่ ดังนั้น ก็ย่อมมีแบบต่อไปซึ่งทำหน้าที่ “บุรุษที่ ๓” เป็นอย่างนี้เรื่อยไปไม่มีสิ้นสุด

๗. เรื่องแบบเป็นสารัตถะ (แก่นสาร) ของสรรพสิ่ง ข้อคัดค้านที่สำคัญที่สุดของอริสโตเติลในเรื่องทฤษฎีแบบก็คือการที่ถือว่าแบบเป็นแก่นสาร (สารัตถะ) ของสิ่งต่าง ๆ แต่แก่นสารเหล่านี้อยู่นอกสิ่งต่าง ๆ อริสโตเติลกล่าวว่าอันที่จริงแก่นสารของสิ่งหนึ่งสิ่งใดต้องอยู่ภายในตัว มิใช่อยู่นอกตัว แต่พลาโตกลับแยกแบบออกจากสิ่งต่าง ๆ และวางแบบไว้ในที่อันเร้นลับแห่งหนึ่ง แบบที่ถือว่าเป็นสากลนั้นที่จริงแล้วอาจจะอยู่เฉพาะในปัจเจกภาพเท่านั้นก็ได้ ม้าอันเป็นสากลมิใช่สิ่งที่มีอยู่อย่างอิสระจากม้าที่เป็นปัจเจกภาพ

หลักอภิปรัชญาของอริสโตเติล สืบเนื่องมาจากข้อคัดค้านข้อสุดท้ายที่ว่าแบบหรือสิ่งสากลมิได้มีอยู่โดดเดี่ยวอย่างที่พลาโตว่าไว้ “แบบจะต้องอยู่ในวัตถุหรือสิ่งเฉพาะเสมอไป แบบจะแยกจากวัตถุไม่ได้” อริสโตเติลกล่าว สสารมีอาจแยกออกจากแบบและแบบก็มีอาจแยกออกจากสสารได้ แบบและสสารทั้งสองอย่างนี้เป็นจริงเท่ากัน คงอยู่นิรันดร์ ไม่อาจสร้างและไม่อาจถูกทำลาย ดังนั้น สำหรับอริสโตเติล “สารัตถะ” ของสรรพสิ่งที่มีอยู่ ๒ อย่าง คือ แบบ และสสาร และสารัตถะนี้จะต้องผสมอยู่ในสิ่งเฉพาะและสิ่งสากล ทั้งสองอย่างจะแยกออกจากกันไม่ได้ มนุษย์ (สสาร) มิใช่สิ่งที่แยกกันอยู่ต่างหากจากความเป็นมนุษย์ (แบบ) ถ้าแยกแบบแห่งความเป็นมนุษย์ออกไปแล้วก็จะไม่เหลือมนุษย์อยู่ สิ่งเฉพาะกับสิ่งสากลจะต้องอาศัยซึ่งกันและกัน แล้วจึงเกิดเป็นวัตถุต่าง ๆ ขึ้น ตามทัศนะนี้จะเห็นได้ว่าสำหรับอริสโตเติล แบบและปัจเจกวัตถุเป็นจริงเท่ากัน (ปัจเจกเป็นผลมาจากแบบ+สสาร) อยู่ด้วยกัน มิได้แยกออกจากกัน

อริสโตเติลยอมรับว่าทุกสิ่งมีการเปลี่ยนแปลงและการเปลี่ยนแปลงนี้เองทำให้เกิดมีสิ่งต่าง ๆ ขึ้น สาเหตุที่ก่อให้เกิดสิ่งต่าง ๆ ทั้งสิ่งที่มีชีวิตและไม่มีชีวิตอยู่ ๔ อย่าง คือ ๑. สาเหตุวัตถุ (The Material Cause) คือสสารอันเป็นวัตถุดิบที่จะประกอบขึ้นเป็นสิ่งนั้น ๆ ๒. สาเหตุประสิทธิภาพ (The Official Cause) คือ สิ่งที่ทำให้เกิดการเคลื่อนไหวหรือเปลี่ยนแปลง ซึ่งอาจจะเป็นพลังหรือบุคคลก็ได้ ๓. สาเหตุแบบ (The Formal Cause) คือ แบบหรือมโนภาพของสิ่งนั้น ๆ ๔. สาเหตุสุดท้าย (The Final Cause) คือจุดหมายหรือวัตถุประสงค์ อันเป็นจุดหมายของการเคลื่อนไหวหรือการเปลี่ยนแปลง

ในการเกิดขึ้นของสิ่งต่าง ๆ สาเหตุทั้ง ๔ นี้จะทำหน้าที่พร้อม ๆ กันไป และพบได้ในการเกิดขึ้นของมนุษย์และจักรวาล งานผลิตของมนุษย์และการผลิตอันเกิดจากธรรมชาติประกอบด้วยสาเหตุทั้ง ๔ นี้ทั้งสิ้น และเราสามารถมองเห็นสาเหตุทั้ง ๔ อย่างนี้ในผลงานการผลิตของมนุษย์ได้แจ่มชัด ขอยกตัวอย่าง พระพุทธรูปทองเหลือง พระพุทธรูปเกิดจากสาเหตุทางวัตถุคือทองเหลืองอันเป็นสสารที่ประกอบขึ้นเป็นองค์พระ สาเหตุ

ประสิทธิภาพคือการที่ทองเหลืองแปรสภาพจากแท่งทองเหลืองไปเป็นองค์พระหรือปฏิมากรทำการเปลี่ยนแห่งองค์พระ สาเหตุแบบก็คือฟอร์มขององค์พระพุทธรูปหรือโมนาภาพของพระพุทธรูป และสาเหตุสุดท้ายคือการบรรลุถึงจุดหมายหรือวัตถุประสงค์อันเป็นจุดหมายของการเคลื่อนไหว เปลี่ยนแปลง คือ การสำเร็จเป็นพระพุทธรูป แต่สาเหตุทั้ง ๔ นี้ อาจจะทอนให้น้อยลงอีกได้เพียง ๒ คือ สาเหตุวัตถุและสาเหตุแบบ โดยอริสโตเติลอธิบายว่า ๑. สาเหตุวัตถุคือสสาร อันเป็นวัตถุที่จะประกอบขึ้นเป็นสิ่งนั้น ๆ ๒. สาเหตุประสิทธิภาพ สาเหตุแบบและสาเหตุสุดท้ายรวมลงในสาเหตุแบบ และจุดสุดท้ายก็คือแบบของสิ่งนั้น ๆ นั่นเอง และแบบของสิ่งนั้น ๆ ก็คือสิ่งที่วัตถุเคลื่อนเข้าไปหา สาเหตุทั้งสองจึงมุ่งสู่แบบ สาเหตุทั้ง ๓ จึงเป็นอันเดียวกัน ทุกสิ่งที่เคลื่อนไหวไปสู่จุดหมายปลายทางคือแบบของมันนั่นเอง

อริสโตเติลมีความเชื่อว่าแบบของแบบคือพระเจ้า และสสารของพระเจ้าคือแบบ แต่พระเจ้าของเขาเป็น “ความคิดของความคิด” เป็นแบบที่ไร้สสารจึงไม่มีอยู่ หมายความว่าพระเจ้าไม่มีตัวตน (ศรัณย์ วงศ์คำจันทร์, *เรื่องเดียวกัน*, หน้า ๑๒๔-๑๒๘)

๔. วิเคราะห์แนวความคิดทางปรัชญาของพลาโตกับอริสโตเติล

หากได้พิจารณาเรื่องราวเกี่ยวกับสายธารทางความคิดในปรัชญาตะวันตกไล่เรียงมาเรื่อยๆ จนถึงปัจจุบันแล้ว คงไม่เป็นการเกินเลยนักที่จะกล่าวว่าพลาโตและอริสโตเติลเปรียบได้กับดาวค้างฟ้า ปรัชญาของพลาโตและอริสโตเติลก็มีอิทธิพลเป็นอย่างมากต่อแนวความคิดของนักปรัชญาในยุคต่อมา และยังไม่มียุคปรัชญาอื่นใดเลยนับแต่อดีตจนถึงปัจจุบันที่มีอิทธิพลทางความคิดเทียบเท่ากับนักปรัชญาสองคนนี้ พร้อมกันนี้เมื่อมาวิเคราะห์ถึงแนวความคิดทางปรัชญาระหว่างพลาโตกับอริสโตเติลแล้ว ก็ปรากฏว่าพลาโตมีอิทธิพลเหนือปรัชญายุคต่อมากว่าอริสโตเติล ทั้งนี้อาจเป็นเพราะพลาโตเป็นอาจารย์ของอริสโตเติลก็ได้ หรืออาจเป็นเพราะเทววิทยาและปรัชญาคริสตศาสนาได้รับอิทธิพลจากปรัชญาของพลาโตมากกว่าอริสโตเติลก็เป็นได้อีกเช่นกัน ดังนั้น จึงกล่าวได้เลยว่าพลาโตเป็นนักปรัชญาที่สำคัญมากที่สุดคนหนึ่ง และพลาโตก็เป็นผู้รวบรวมปรัชญากรีกด้วย กล่าวคือส่วนที่ดีที่สุดของแนวความคิดทางปรัชญาไพแทกอรียน อีเลีย เฮราโคลิตัส โสคราติส ปรากฏออกมาในระบบปรัชญาของพลาโต แต่ที่กล่าวอย่างนี้ก็ไม่ได้หมายความว่าพลาโตเป็นผู้หยิบฉวยเอาความคิดดีๆ ของนักปรัชญารุ่นก่อนมาตั้งเป็นปรัชญาของตน หากแต่ต้องการเสนอให้ทราบว่าพลาโตสามารถนำแนวความคิดทางปรัชญารุ่นก่อนมาเป็นรากฐานรองรับปรัชญาที่ตนสร้างขึ้นมาด้วยฝีมือของตนเอง

ส่วนแนวความคิดของอริสโตเติลนั้นสามารถกล่าวได้ว่าเขาใช้วิธีการสังเกตมากกว่าคนอื่น ๆ และมีการแบ่งข้อมูลที่ได้อย่างรอบคอบในการศึกษา ด้วยเหตุผลนี้ เขาจึงถูกมองว่าเป็นบิดาแห่งวิทยาศาสตร์เชิงประจักษ์ และบิดาแห่งวิธีการทางวิทยาศาสตร์ อริสโตเติลไม่เหมือนกับอาจารย์ของเขาพลาโต เพราะว่าอริสโตเติลใช้วิธีการสังเกตโดยพิจารณาความเห็นที่เกี่ยวข้องทั้งจากผู้เชี่ยวชาญและสามัญชน ก่อนที่จะสร้างรายละเอียดเกี่ยวกับข้อโต้แย้งของเขาเอง (พระมหาพรชัย สิริวิโร (ศรีภักดี), (๒๕๕๘), ๑๐๐ *คนคิดเรียงร้อยถ้อยปรัชญา*)

แปลจาก PHILOSOPHY ๑๐๐ ESSENTIAL THINKERS โดย PHILIP STOKES, กรุงเทพฯ : บริษัท จรัสสินิทวงศ์การพิมพ์ จำกัด, หน้า ๒๗)

สรุปวิเคราะห์แล้ว จึงกล่าวได้ว่าแนวความคิดทางปรัชญาของพลาโตและอริสโตเติลนี้แตกต่างกันอยู่พอสมควร คือ พลาโตมีแนวความคิดไปในทางนามธรรมหรือจิตภาพ ส่วนอริสโตเติลมีแนวความคิดไปในทางรูปธรรมหรือกายภาพ แต่เมื่อมองโดยรวมแล้ว เขาทั้งสองคนก็ไม่ได้มีแนวความคิดขัดแย้งกันโดยสิ้นเชิงเลย โดยถึงแม้จะมีแนวความคิดหลายด้านที่ตรงกันข้ามกันก็ตาม และทั้งสองคนก็มีแนวความคิดเห็นพ้องต้องกันเป็นพื้นฐานอยู่เหมือนกันคือทั้งสองคนมีส่วนก่อตั้งแนวความคิดและเสริมสร้างแนวความคิดของกันและกันเป็นอย่างดี โดยพลาโตเป็นผู้ก่อตั้งแนวความคิดแบบจิตนิยม แต่เป็นจิตนิยมแบบขั้นต้น ไม่ลงในละเอียดถี่ถ้วนนัก จึงไม่อาจทนต่อการวิพากษ์วิจารณ์โจมตีได้ กล่าวโดยย่อคือทั้งสองคนเห็นพ้องกันว่า แบบ (Form) เป็นรากฐานอันสมบูรณ์ของโลก ส่วนความเห็นอื่น ๆ ถือว่าเป็นเรื่องสนับสุนนแนวความคิดหลักนี้ทั้งนั้น แต่จะมีทฤษฎีและแนวการอธิบายที่แตกต่างกันออกไปบ้าง (เดือน คำดี, *เรื่องเดียวกัน*, หน้า ๖๗)

๕. บทสรุป

จากที่กล่าวมาทั้งหมด สรุปได้ว่าแนวความคิดทางปรัชญาของพลาโตและอริสโตเติลนั้น ถึงแม้จะมีความแตกต่างกันให้เห็นอยู่ แต่ก็มีความเหมือนกันในเชิงการต่อยอดความรู้ทางปรัชญาระหว่างกันและกันเป็นสายธาร ดังนั้น การเพ่งพินิจพิจารณาถึงความแตกต่างและความเหมือนเพียงอย่างเดียว จึงนับว่าเป็นการมองที่ยังไม่เข้าใจ คือ พลาโตนั้นแม้ในภาพรวมจะถูกมองด้วยความเข้าใจในแนวคิดทางปรัชญาว่าเน้นหนักไปในทางอภิปรัชญาหรือนามธรรม ซึ่งอาจถูกมองว่าไม่ให้ความสำคัญกับสสารหรือรูปธรรมที่จัดว่าเป็นสิ่งที่เข้าถึงความมีและความเป็นได้ง่ายกว่า แต่ในความเป็นจริงแล้ว พลาโตพยายามมองเข้าไปให้ไกลมากกว่าสสารหรือรูปธรรมที่เห็นด้วยตัวเขาเองก็ไม่ถึงกลับปฏิเสธความมีและความเป็นของสสารหรือรูปธรรมอย่างสุดโต่ง ส่วนอริสโตเติลก็เหมือนกัน แม้ถูกมองว่าเป็นคนที่ให้ความสำคัญกับสสารหรือรูปธรรมมากกว่าอื่นๆ ดังจะเห็นได้จากการที่เขาได้รับการยอมรับว่าเป็นคนที่อธิบายคุณภาพ สสาร และความสัมพันธ์ของสรรพสิ่งต่างๆ ได้อย่างชัดเจนนั่นเอง แต่การอธิบายเช่นนี้จะเกิดขึ้นไม่ได้ หากปราศจากเนื้อหาหลักของแนวความคิดทางปรัชญา ฝ่ายอภิปรัชญาหรือนามธรรม ที่กล่าวเช่นนี้ จะเห็นได้จากการที่อริสโตเติลพยายามแสดงให้เห็นถึงข้อบกพร่องของแนวคิดฝ่ายนามธรรมว่ามีจุดอ่อนที่ยังอธิบายไม่ชัดเจน ดังการอธิบายเรื่องแบบ อริสโตเติลกล่าวว่าแบบเป็นสิ่งที่สัมผัสได้ด้วยอวัยวะที่มองเห็นแบบ ส่วนพลาโตกล่าวว่าแบบเป็นสิ่งที่สัมผัสได้ด้วยมโนคติถึงแบบ

ตารางแสดงการสรุปเกี่ยวกับแนวคิดทางปรัชญาของพลาโตกับอริสโตเติล

พลาโต	อภิปรัชญาหรือนามธรรม	เข้าถึงแบบผ่านมโนคติถึง เพราะแบบที่เห็นในสรรพสิ่งเป็นเพียงแบบคัดลอกจากแบบจริงที่สมบูรณ์ยิ่งกว่า ดังนั้น การเห็นแบบคัดลอกที่มาจากแบบจริงย่อมเป็นการยืนยันได้ว่ามีแบบจริงที่เข้าถึงได้ด้วยมโนคติแน่นอน แบบจึงไม่ใช่แค่ความเชื่อว่ามี แต่เป็นการมีอยู่จริง ๆ ของแบบ
-------	----------------------	--

		ที่ใครๆ ก็เข้าถึงได้
อริสโตเติล	สสารหรือรูปธรรม	เข้าถึงแบบผ่านประสาทสัมผัส เพราะแบบของสรรพสิ่งต้องเป็นแบบที่มองเห็นด้วยอวัยวะได้ เพราะหากสัมผัสแบบไม่ได้ด้วยอวัยวะ แบบที่เชื่อว่ามือนั้นอาจเป็นแค่ความเชื่อเท่านั้น ดังนั้น แบบจริงที่มีอยู่ต้องเป็นแบบที่ใครๆ ก็เข้าถึงได้ด้วยเหมือนกัน จึงไม่ใช่แค่บางคนเท่านั้น รู้จักแบบ

๖. บรรณานุกรม

๖.๑ ภาษาไทย

กীরติ บุญเจือ. (๒๕๒๒). *แก่นปรัชญาปัจจุบัน*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช.

กীরติ บุญเจือ. (๒๕๒๘). *แก่นปรัชญากรีก*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช.

กীরติ บุญเจือ. (๒๕๓๘). *ปรัชญาสำหรับผู้เริ่มเรียน*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด.

จำนง ทองประเสริฐ. (๒๕๓๓). *ปรัชญาตะวันตก สมัยโบราณ*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

จำนง ทองประเสริฐ. (๒๕๓๔). *ปรัชญาตะวันตกสมัยใหม่*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

ชัยวัฒน์ อัตพัฒนา. (๒๕๒๒). *ปรัชญาตะวันตกร่วมสมัย ๑*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

ชัยวัฒน์ อัตพัฒนา. (๒๕๒๔). *ปรัชญาตะวันตกร่วมสมัย ๒*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

ชัยวัฒน์ อัตพัฒนา. (๒๕๔๐). *ปรัชญาตะวันตกสมัยใหม่*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

ชเอิญศรี อิศรางกูร ณ อยุธยา. (๒๕๒๔). *ปรัชญาตะวันตกสมัยโบราณ (ปรัชญากรีก)*. กรุงเทพฯ: เอส.เอ็ม.เอ็ม.

ชเอิญศรี อิศรางกูร ณ อยุธยา. (๒๕๓๙). *ปรัชญาตะวันตกสมัยใหม่*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยรามคำแหง.

เดือน คำดี. (๒๕๒๒). *ปรัชญาตะวันตก*. ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

เดือน คำดี. (๒๕๒๓). *ปรัชญาตะวันตก*. ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

เดือน คำดี. (๒๕๒๒). *ปรัชญาตะวันตก จากยุคโบราณ ถึงปัจจุบัน*. กรุงเทพฯ: คณะสังคมศาสตร์ ม.เกษตรศาสตร์.

ปรีชา ช่างขวัญยืน. (๒๕๓๘). *ปรัชญาแห่งอุดมการณ์ทางการเมือง*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

พระมหาพรชัย สิริวิโร (ศรีภักดี). (๒๕๕๘). *๑๐๐ คนคิดเรียงร้อยถ้อยปรัชญา* แปลจาก PHILOSOPHY ๑๐๐ ESSENTIAL THINKERS โดย PHILIP STOKES. กรุงเทพฯ: บริษัท จรัสสินทวงศ์การพิมพ์ จำกัด.

- พระอมรมณี (สุวรรณ วรฐายี). (๒๕๑๕). *แนวปรัชญาตะวันตก*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณาการ.
- พิน ดอกบัว. (๒๕๓๒). *ปวงปรัชญากรีก*. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (๒๕๔๐). *พจนานุกรมศัพท์ปรัชญา อังกฤษ-ไทย*. กรุงเทพฯ : อรุณการพิมพ์.
- ศรีณย์ วงศ์คำจันทร์. (๒๕๓๗). *ปรัชญาเบื้องต้น*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อมรการพิมพ์.
- สุเชาว์ พลอยชุม. (๒๕๒๓). *ปรัชญาเบื้องต้น*. กรุงเทพฯ : ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- สุเชาว์ พลอยชุม. (๒๕๒๗). *ปรัชญาเบื้องต้น ๒*. กรุงเทพฯ : ภาควิชาปรัชญาและศาสนา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- สถิต วงศ์สุวรรณค์. (๒๕๔๐). *ปรัชญาเบื้องต้น*. กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรพิทยา.

๖.๒ ภาษาอังกฤษ

B.A.G. FULLER. (๑๙๘๙). *A History of Philosophy*. OXFORK & IBH PUBLISHING CO. PVT. LTD.,

๖.๓ อินเทอร์เน็ต

<http://www.parst.or.th/philospedia/index.html>

<http://www.buddhistelibrary.org/th/thumbnails.php?album=๑๓๖>

<http://www.stc.arts.chula.ac.th/WisdomMag/index.html>